

Environmentálne vzdelávanie detí predškolského veku na príklade lesa

Dana Chlpošová¹
Dana Kollárová²

¹ Univerzita Konštantína Filozofa - Fakulta prírodných vied; Tr. A. Hlinku 1, 949 01 Nitra; dana.chlposova@ukf.sk

² Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre - Pedagogická fakulta; Dražovská cesta 4, 949 74 Nitra; dkollarova@ukf.sk

Grant: APVV-18-0484

Název grantu: Lesná pedagogika a výchova k trvalo udržateľnému rozvoju v predprimárnej a primárnej edukácii (LESPED).

Oborové zamereň: AM – Pedagogika a školství

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt V predprimárnom vzdelávaní sú témy environmentálnej výchovy skryté vo viacerých vzdelávacích oblastiach. V štátnom vzdelávacom programe nie sú prepracované konkrétne vzdelávacie štandardy k tejto oblasti. Vychádzajú z výsledkov niekoľkoročnej pedagogickej aj výskumnej spolupráce dvoch inštitúcií – Pedagogickej fakulty UKF v Nitre a Národného lesníckeho centra vo Zvolene sa podarilo a darí rozvíjať v podmienkach vzdelávania v materských školách lesnú pedagogiku. Je to prostredníctvom vyškolených lesníkov – lesných pedagógov. Príspevok prináša niektoré overené programy lesnej pedagogiky, ktoré dokumentujú, ako môže materská škola spolupracovať v rámci formálnej aj neformálnej edukácie v oblasti environmentálneho vzdelávania na príklade lesa.

Kľúčová slova environmentálne vzdelávanie, predškolské vzdelávanie, les, lesná pedagogika

1. ÚVOD

V štátnom vzdelávacom programe pre predprimárne vzdelávanie (2016) na Slovensku už prierezová téma Environmentálna výchova samostatne nefiguruje. Ide o oblasť, ktorej kurikulum je skryté vo viacerých vzdelávacích oblastiach. V predškolskom vzdelávaní nemáme ukotvené konkrétne ciele environmentálnej výchovy. Napriek tomu si učiteľky materských škôl uvedomujú hodnotu vzdelávania z tejto oblasti a snažia sa spolupracovať s viacerými inštitúciami či rodičmi v rámci podmienok materskej školy. Spoločne s podporou odbornej literatúry, rodičov či odborníkov z oblastí odpadového hospodárstva, lesníctva, poľovníctva, včelárstva, sa snažia v podmienkach predprimárneho vzdelávania v materskej škole umožniť deťom získavať vedomosti z oblasti životného prostredia a jeho ochrany. Cez rôzne eko-aktivity počas organizácie dňa v materskej škole, alebo v rámci záujmovej činnosti, či v populudňajších činnostiach s rodičmi, či starými rodičmi, spoločne rozvíjajú u detí okrem vedomostí aj postoje a návyky, aby si uvedomovali dôležitosť ochrany životného prostredia a možnosti jeho zlepšovanie. Cez takéto interaktívne učenie môžu deti ľahšie porozumieť, čo znamená a aký význam má udržateľný život na Zemi.

V našom príspevku sa sústreďujeme na jednu oblasť aktivít z environmentálnej výchovy, resp. environmentálneho vzdelávania – učenie sa o lese na príklade lesa. Nejde len o utváranie si vzťahu

detí k prírode pobytom v prírode, ale o cieľené nadobúdanie nových poznatkov v tomto prostredí, a to priamym pozorovaním a kontaktom s ním cez zážitkové aktivity. Aj z tohto dôvodu si dovoľujeme používať termín environmentálne vzdelávanie. V environmentálnej výchove, teda aj v environmentálnom vzdelávaní ide o proces vzťahujúci sa k celoživotnému vzdelávaniu. Práve u detí predškolského veku by sme mali postupovať tak, aby si environmentálne princípy zvnútorňovali, pretože ich neskôr budú prenášať do svojho celospoločenského konania.

2. ENVIRONMENTÁLNE VZDELÁVANIE

V pedagogickej praxi sa stretávame skôr s pojmom environmentálna výchova, vo vyučovaní by teda skôr malo ísť o prístup k výchove, k jeho sprevádzaniu dospelým. V súčasnosti sme však svedkami toho, že témy spojené s ochranou životného prostredia – vody, pôdy, vzduchu, lesa čoraz viac rezonujú v spoločnosti aj z toho dôvodu, že sa objavujú nepriaznivé dôsledky nášho rozhodovania, správania či konania. Môžu prameniť nielen z neochoty všimnúť si životné prostredie, čo je skôr zložka výchovná, ale dá sa predpokladať, že mnohému by sa dalo predísť, ak by sme mali poznatky získané cieľným environmentálnym vzdelávaním.

2.1 Environmentálne vzdelávanie v predškolskom vzdelávaní

Environmentálna výchova v predškolskom vzdelávaní by sa mala prelínať a svojimi cieľmi zasahovať do viacerých tematických okruhov a vzdelávacích oblastí. Treba povedať, že reflektuje aktuálne globálne, resp. celospoločenské otázky súčasného človeka. Čo zdôrazníme, že podporuje utváranie hodnotového systému a postojov detí. Poskytuje im príležitosť aj na rozvíjanie záujmov napríklad z prírodovednej oblasti, ale aj príležitosť pre podporu socializácie. V našej predchádzajúcej publikácii (Kollárová, 2016) sme zdôraznili, že by sme sa v materskej škole v rámci environmentálnej výchovy mali sústreďovať na tri oblasti, ktoré by mali deti pochopiť:

- ako a prečo si chrániť svoje zdravie, vrátane dodržiavania zdravej výživy,
- ako a prečo chrániť životné prostredie,
- prečo by sme mali rešpektovať všeľudské etické hodnoty.

Ak si pomôžeme cieľmi primárneho vzdelávania, v ktorom je Environmentálna výchova samostatnou prierezovou témou ŠVP (2016) môžeme ich považovať za veľmi príbuzné s predškolským vekom, pretože ide o vekové kategórie detí a žiakov, u ktorých utvárame povedomie o najbližšom pozorovanom okolí krajiny. Tu nachádzame v cieľoch potrebu prispieť k tomu, aby (si) dieťa/žiak:

- osvojil základné pravidlá a zručnosti pre správanie sa v prírode s ohľadom na organizmy a ich životné prostredie;
- rozpoznal hlavné zmeny vo svojom okolí na základe pozorovania prírody;
- rozpoznal hlavné charakteristiky rôznych druhov životného prostredia;
- poznal a vyberal konkrétne možnosti smerujúce k ochrane a zlepšeniu svojho životného prostredia;
- podieľal sa aktívne na zveľaďovaní životného prostredia školy a jej okolia;
- správal sa šetrne k prírodným zdrojom, uskromnil sa v spotrebe, ktorá zaťažuje životné prostredie.

Ako sme spomenuli, environmentálne vzdelávanie má blízko k viacerým vzdelávacím oblastiam. Z oblasti Človek a svet práce je priestor pre získanie konkrétnej predstavy, čo tvorí náplň povolania lesníka. Keď sa k tomu pridá faktor pobytu vo vonkajšom prírodnom prostredí, môžeme konštatovať, že takýto proces edukácie je plnohodnotný, vyvážený a spĺňajúci požiadavky cieľov environmentálneho vzdelávania aj výchovy. V školskom roku 2019/2020 sme zahájili riešenie výskumnej úlohy podporenej APVV z oblasti Lesnej pedagogiky a počas úvodnej fázy výskumu sme sa na školách stretli aj v radoch učiteľiek s nesprávnym, až negatívnym nazeraním na profesiu lesníkov. Učiteľ je dôležitým faktorom pri utváraní povedomia dieťaťa o lesníkoch a lesnom prostredí a životnom prostredí vôbec.

2.2 Environmentálna výchova vo formálnej a neformálnej rovine vzdelávania

Otvorene treba povedať, že situácia v oblasti environmentálnej výchovy na Slovensku nie je uspokojivá. Konštatuje to aj Rezortná koncepcia environmentálnej výchovy, vzdelávania a osvetu do roku 2025 vydaná Ministerstvom životného prostredia SR (MŽP SR, 2015), ktorá reaguje na aktuálne potreby a nové výzvy v oblasti starostlivosti o životné prostredie na Slovensku. Jej hlavným cieľom je vytvorenie fungujúceho uceleného systému environmentálnej výchovy, vzdelávania a osvetu v rezorte životného prostredia v súlade a viacerými medzinárodnými koncepčnými dokumentami, ktoré sa zameriavajú na oblasť environmentálnej výchovy, vzdelávania a osvetu. Tento fakt podčiarkujú tiež závery národnej konferencie Environmentálna výchova, vzdelávanie a osвета z 30. - 31. 01. 2018. Zo záverov vyplynulo, že environmentálna výchova, vzdelávanie a osвета vykazujú nízku spoluprácu odborných inštitúcií zaoberajúcich sa environmentálnym vzdelávaním (Jakab, 2018, Medaľ, 2018). Autori upozorňujú na rezortné a mimorezortné organizácie, nedostatočný výskum, absentujúci systém pregraduálnej prípravy učiteľov environmentálnej výchovy, nedostatočnú infraštruktúru špecializovaných pracovísk poskytujúcich environmentálnu výchovu, ale aj chýbajúce kvalitné programy. Tieto negatíva vrátane absencie cieľov či vzdelávacej oblasti v predškolskom vzdelávaní sa objavujú aj v ďalších stupňoch vzdelávania. Písala o tom Moyzeová (2010), ktorá uviedla, že pre II. stupeň základných škôl neexistuje systematický pohľad na krajinu, a predovšetkým problematika udržateľného rozvoja sa preberá veľmi okrajovo.

Považujeme za dôležité uviesť, že pri systéme environmentálnej výchovy na Slovensku sa stretávame s dvomi slovnými spojeniami:

1. Environmentálna výchova a vzdelávanie,
2. Environmentálna výchova, vzdelávanie a osвета.

Ďalším vonkajším znakom členenia environmentálnej výchovy je jej rezortná gescia. Formálnu environmentálnu výchovu a vzdelávanie (ďalej EVV) koordinuje Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky (MŠVVaŠ). Formálna rovina EVV sa realizuje v rámci riadneho vyučovania v školách, alebo počas organizačných foriem dňa v materských školách. Neformálnu environmentálnu výchovu, vzdelávanie a osvetu zabezpečuje Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky (MŽP SR) prostredníctvom priamo riadených organizácií. Takouto organizáciou je aj spomínané Národné lesnícke centrum, jeho ÚLPV vo Zvolene.

Odborná príprava lesných pedagógov, ktorá je súčasťou celoživotného vzdelávania, patrí do neformálneho vzdelávania. Programy, ktoré realizujú pre deti a mládež lesní pedagógovia patria tiež do neformálneho vzdelávania. Lesný pedagóg môže vstupovať však aj do formálneho vzdelávania, a to v tom prípade, ak ho osloví škola, s požiadavkou odučiť konkrétnu tému, ktorá vyplýva zo ŠVP. V materskej škole ide o externé odborné pedagogické vedenie za účasti učiteľky v rámci vzdelávacích aktivít, alebo v rámci pobytu vonku. Najčastejšie ide o témy zo vzdelávacej oblasti Človek a príroda, Človek a spoločnosť, Človek a svet práce.

3. LESNÁ PEDAGOGIKA A JEJ PROGRAMY

Podľa ŠVP (2017) pre sekundárne vzdelávanie je možné účinnosť pôsobenia environmentálnej výchovy zvýšiť realizáciou relevantných mimoškolských aktivít. Program odporúča ekovýlety, exkurzie, brigády, súťaže, besedy, prípadne zapájaním sa do programov, projektov a súťaží s environmentálnym zameraním. Takýmito programami môžu byť Zelený svet, Zelená škola, Deň Zeme, Deň mokradí atď. Do uvedených programov sa zapájajú aktívne aj materské školy. V takýchto formách neformálneho vzdelávania vidíme priestor aj pre realizáciu aktivít lesnej pedagogiky, konkrétne programov lesnej pedagogiky, ktoré má Národné lesnícke centrum, jeho Ústav lesníckeho poradenstva a vzdelávania (ďalej len ÚLPV) vo Zvolene.

Lesná pedagogika ako súčasť environmentálnej výchovy, je učenie o lesnom ekosystéme a výchove človeka k trvalo udržateľnému spôsobu života na príklade lesa. Využíva aktivizujúce metódy a formy zážitkového učenia a projektového vyučovania. Poskytuje nielen vedomosti, ale oslovuje aj emocionálnu stránku človeka, podporuje získavanie zručností aj celostný rozvoj osobnosti (Marušáková et. al., 2010a). Lesná pedagogika má svoju ochrannú známku udelenú Úradom priemyselného vlastníctva SR pod číslom 250890, ktorej držiteľom je Národné lesnícke centrum.

3.1 Lesná pedagogika a inšpirácie zo zahraničia

Úspešnými vzormi zo zahraničia, ktoré môžu byť príkladom pre integráciu lesnej pedagogiky do školských osnov sú napríklad severské krajiny. Fínsky vzdelávací systém prešiel rozsiahlou reformou a od roku 2018 je vytvorené nové Curriculum The new Educational curriculum in Finland, kde v centre pozornosti je dieťa/žiak a jeho jedinečnosť (Matthes, et al 2018). Ich nové učebné osnovy navyše povzbudzujú učiteľov, aby využívali učebné prostredie aj mimo vyučovania. Znamená to vyjsť do prírody alebo navštíviť múzeá, podniky. Tu učelia potrebujú pomoc a kontakty od odborníkov mimo tradičného „školského sveta“ (Sirpa Kärkkäinen, Finnish Forest Association), (bližšie www.forestpedagogics.eu). Dovoľme si vyzdvihnúť aj ich vysokú mieru

spolupráce s vonkajším sektorom, kde svoju úlohu v podpore environmentálneho vzdelávania vykonáva Fínske lesné združenie Finnish Forest Association (bližšie www.smy.fi). Obdobná situácia je aj v Nórsku. Sarvašová (2016) uvádza, že environmentálna výchova v Nórsku zahŕňajúca aktivity lesnej pedagogiky na celonárodnej úrovni, je organizovaná sieťou rôznych partnerských inštitúcií a podporovaná Ministerstvom poľnohospodárstva a výživy Nórskeho kráľovstva. Autorka ďalej zdôrazňuje, že medzi lesníckymi inštitúciami a školami je úzka spolupráca spočívajúca v tvorbe výučbových materiálov, didaktických postupov a metodiky zo strany Lesníckeho poradenského inštitútu Skogbrukets Kursinstitut. Spoluprácu s ním učiteľia využívajú pri vzdelávaní.

Potvrdiť opodstatnenie lesnej pedagogiky v pedagogickej praxi si dovoľme ešte tvrdením Syneka, Žatka (2012), ktorý o nej hovorí ako o forme environmentálneho vzdelávania, ktorá sa primárne zameriava na les, vzťahy a procesy, ktoré v ňom prebiehajú. Les predstavuje komplexný ekosystém, ktorý je súčasťou školských vzdelávacích programov a ponúka mnoho príkladov pre odborné, biologické a ekologické témy. Autori dodávajú, že je možné ho využiť ako učebňu aj herňu.

3.2 Lesný pedagóg

Ústav lesníckeho poradenstva a vzdelávania vo Zvolene má prepracované programy lesnej pedagogiky pre deti predškolského veku, pre žiakov základných škôl, študentov, ale aj pre učiteľov (bližšie www.lesnapedagogika.sk). Spomínané programy uskutočňujú už niekoľko rokov v spolupráci so školami a sú výsledkom aj ich pedagogickej činnosti. Považujeme za významný krok to, že ÚLPV sa podarilo akreditovať vzdelávací program MŠVVaŠ Lesná pedagogika. Ide o vzdelávanie lesníkov, ktorí po absolvovaní programu v rozsahu 80 hodín sú lesní pedagógovia. Lesný pedagóg je fyzická osoba, ktorá je odborne spôsobilá vykonávať činnosti lesnej pedagogiky, s predpokladom nielen odbornej spôsobilosti, ale aj ďalších pedagogicko-sociálnych kompetencií (Loyová, 2018). Najväčším prínosom, ba priam privilegiom lesných pedagógov je podľa Marušáckovej (2010b) fakt, že svojou činnosťou môžu aktívne prispievať k ovplyvňovaniu ľudí v zmysle podieľaní sa na výchove, budovaní postojov a vytváraní trvalých životných hodnôt.

Pre absolvovanie vzdelávacieho programu sa vyžaduje lesnícke vzdelanie. Osnovy akreditovaného vzdelávacieho programu v rozsahu 80 hodín tvoria: lesná pedagogika, pedagogika (špeciálna pedagogika, tvorivá dramatika, pedagogická komunikácia, aktivizujúce metódy, vývinová psychológia, environmentálna etika a mediálna komunikácia). Vzdelávanie je realizované v spolupráci s lektormi z Pedagogickej fakulty UMB Banská Bystrica, Pedagogickej fakulty UKF Nitra, Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. Pri vzdelávaní je úzka spolupráca s pedagógmi materských a základných škôl formou metodickéj pomoci pri príprave aktivít s tematikou lesa a prírody. Ku koncu roku 2019 bolo na Slovensku celkovo vyškolených 385 certifikovaných lesných pedagógov (Správa o lesnej pedagogike, 2020).

3.3 Programy lesnej pedagogiky

Hlavnou formou aktivít LP je lesná vychádzka s lesníkom - lesným pedagógom realizovaná priamo v lese. V priebehu roku 2019 bolo zrealizovaných 350 lesných vychádzok po celom Slovensku. To, že učiteľia, prevažne učiteľia materských škôl prejavujú veľký záujem o programy lesnej pedagogiky, dokazuje aj fakt, že celkový počet aktivít lesnej pedagogiky za rok 2019 bol 1108 (Správa o lesnej pedagogike, 2020). V septembri 2020 sme v Snine pre učiteľky

materských škôl uskutočnili v spolupráci PF UKF v Nitre, NLC – ÚLPV vo Zvolene a OMEP (slovenský výbor svetovej organizácie pre predškolské vzdelávanie) vedecko-odborný celoslovenský seminár na ktorom mali možnosť učiteľky materských škôl nielen v teoretickej rovine, ale aj prostredníctvom zážitkových aktivít nadobudnúť poznatky a skúsenosti s programami lesnej pedagogiky, s konkrétnymi organizačnými formami, metódami. Seminár sa uskutočnil v NP Poloniny, kde samostatný blok tvorili učebné pomôcky z prírodného materiálu a ich didaktické využitie. Záujem zo strany učiteľiek je veľký, už v uvedenom termíne sme nemohli všetkým vyhovieť. V rámci výskumného projektu PF UKF v Nitre a NLC plánujeme ďalšie vzdelávacie aktivity pre učiteľky realizované v lesnom prostredí na území Slovenska. Ako pozitívum uvedenej pedagogickej aj výskumnej spolupráce týchto dvoch inštitúcií vidíme aj akreditovanie vzdelávacieho programu v rámci profesijného rozvoja učiteľiek materskej školy – inovačné vzdelávanie Učenie o lese.

Národné lesnícke centrum spoločne s ďalšími organizáciami s lesníckym zameraním realizuje programy lesnej pedagogiky aj v celoslovenských a regionálnych projektoch (Lesnícke dni, Les ukrytý v knihe, Detská lesnícka univerzita, Stromy poznania, Deň stromu vo Vydrove, Detské dni svätého Huberta), v prírodovedných súťažiach (Putovná sova, Kremnický zelený poklad, Čo šepká les), na podujatiach pri príležitosti Medzinárodného dňa detí, Dňa Zeme, Medzinárodného dňa lesov, Apríla mesiaca lesov atď. Ročná bilancia návštevnosti lesných vychádzok za všetkých realizátorov je približne na úrovni 140 000 účastníkov.

V poslednom období lesná pedagogika nachádza svoje uplatnenie aj pri budovaní náučných chodníkov s interaktívnymi objektmi a zážitkovým sprevádzaním. Príkladom sú náučný chodník Vápenica, Lesopark Bankov s bezbariérovými prvkami, Lesnícky náučný chodník Detský kysucký les v Novej Bystrici, Lesná škola v Leviciach, Exteriérová prírodovedná učebňa na Morskom oku.

Pripomenieme, že v školskom roku 2015/2016 boli v regióne mesta Zvolen pilotne realizované programy pre štyri materské školy. Lesní pedagógovia uskutočnili programy na témy Mój kamarát les, Ja som lesník, Zvieratá a rastliny z lesa, Poďme spolu do lesa. Uvedené témy korešpondovali so ŠVP pre predprimárne vzdelávanie v materských školách (2016). Všetky boli zo vzdelávacích oblastí Človek a príroda. Tieto programy sa stretli s pozitívnym ohlasom a v školskom roku 2017/2018 sa počet zapojených materských škôl zvýšil na 11.

4. ZÁVER

Lesníci si uvedomujú potrebu aktívnej komunikácie s verejnosťou ako aj zodpovednosť podieľať sa na zvyšovaní povedomia o význame lesov pre spoločnosť, a tým aktívne vstupovať do environmentálneho vzdelávania. Jedným z účinných nástrojov environmentálnej výchovy a vzdelávania je koncept lesnej pedagogiky.

Záujem o aktivity lesnej pedagogiky zo strany materských či základných škôl stále narastá. Spolupráca škôl s lesným pedagógom, ktorý prichádza do školy ako odborník na oblasť lesných ekosystémov a ich starostlivosti, ako aj o ich zodpovednom využívaní spoločnosťou. Lesný pedagóg zároveň disponuje odbornou-pedagogickými kompetenciami, ovláda vhodné pedagogické postupy s rešpektom k vývinovým osobitostiam dieťaťa, k výberu didaktických postupov a treba zdôrazniť, že jeho prednosťou je aj rozšírenie a prehĺbenie školského kurikula. V konečnom dôsledku sa od blížiacej reformy školstva v Slovenskej republike uvažuje o intenzívnejšej spolupráci škôl s odborníkmi

z externého prostredia. Práve lesná pedagogika v školách nám už niekoľko rokov ukazuje, že táto stratégia môže byť pre vzdelávanie z environmentálnej výchovy prínosná a efektívna.

Záverom len pripomenieme, že jedným z oblastí špecifických sociálno-emocionálnych cieľov environmentálnej výchovy v predprimárnom vzdelávaní sú aj ciele, ktoré sa viažu ku kráse prírody, k hodnoteniu prírodného prostredia, ale aj k ochranárskym postojom k prírode.

Zdroje

1. JAKAB, I. 2018. Závery národnej konferencie Environmentálnej výchovy, vzdelávania a osvetu. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2018.
2. KOLLÁROVÁ, D., LEITMANOVÁ, J. 2014. Ekodivadlo: Ekológia cez divadlo. Bratislava : MPC, 2016. 42 s. ISBN 978-80-565-0000-2.
3. LOYOVÁ, D. et. al. 2018a. Lesná pedagogika: učebné texty k vzdelávaciemu programu. Zvolen: Národné lesnícke centrum, 2018, 112 s. ISBN 978-80-8093-240-4.
4. MARUŠÁKOVÁ, L. et. al. . 2010a. Lesná pedagogika ako súčasť environmentálnej výchovy na Slovensku - Konceptia rozvoja. Zvolen: Národné lesnícke centrum, 2010. 65 s. ISBN 978-80-8093-126-1.
5. MARUŠÁKOVÁ, L. et. al. 2010b. Lesná pedagogika – Príručka pre lesných pedagógov. Zvolen: Národné lesnícke centrum, 2010, 67s. ISBN 978-80-8093-121-6.
6. MEDAL, R. 2018. Pohľad mimovládnych ekopedagógov na systém environmentálnej výchovy a vzdelávania v SR. In Environmagazín. Banská Bystrica: SAŽP, 2018. 3
7. MINISTERSTVO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA SR, 2015. Rezortná koncepcia environmentálnej výchovy, vzdelávania a osvetu do roku 2025. Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia, 2015. 35s.
8. MATTHES, M., PULKKINEN, L., CLOUDER, CH., HEYS, B., 2018: Improving the Quality of Childhood in Europe · Volume 7 (pp. 75-89) Alliance for Childhood European Network Foundation, Brussels, Belgium · ISBN: 978-90-8229-092-9
9. MOYZEOVÁ, M. 2010. Environmentálna výchova na základných školách. In Životné Prostredie. 2010, Vol. 44, No. 2, p. 107 – 108.
10. SARVAŠOVÁ, Z. a kol. 2016. Vybrané príklady lesnej pedagogiky zo Slovenska a Nórska. Zvolen: Národné lesnícke centrum, 2016, 152 s. ISBN 978-80-8093-216-9.
11. ŠTÁTNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV, 2017. Štátny vzdelávaci program Environmentálna výchova [cit. 2020-11-05]. Dostupné na internete: <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/svp-druhy-stupen-zs/prierezove-temy/environmentalna-vychova/>
12. SYNEK, M., ŽATKA R., *Environmentální výchova v terénu*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2012. ISBN 978-80-87472-22-4. p (Dostupné na internete:<https://docplayer.cz/12719370-Environmentalni-vychova-v-terenu.html>)
13. VÝBOŠŤOKOVÁ, M., CHLPOŠOVÁ, D., JALOVIAROVÁ, V., 2019: Správa o lesnej pedagogike za rok 2019. Národné lesnícke centrum, Zvolen, 26 s. ISBN 978 - 80 - 8093 - 308 - 1
14. <http://forestpedagogics.eu/portal/2018/05/07/finnish-curriculum-supports-teachers-to-learn-outside-the-classroom/>.
15. (<https://smy.fi/en/teach-learn/forest-education/>).
16. www.lesnapedagogika.sk